

сфера педагогічної творчості є найбільш недосконалою і саме в цій сфері допускається найбільше грубих помилок” [3: 388]. У роботі „Людина неповторна” Сухомлинський писав: „хороший учитель – це, насамперед, вихователь, який запалює перед вихованцями світло розуму, веде їх уперед, допомагає переборювати труднощі... хто у кожному своєму вихованці бачить велику людину у майбутньому” [7].

Також великої ролі у гуманістичному вихованні особистості дитини Сухомлинський відводив родині. На його думку, всебічний і гармонійний розвиток дитини можливий лише за умов плідної співпраці школи і сім'ї, оскільки саме звідси дитина переймає культуру відносин, спілкування, поведінки тощо: „Людина в своєму розвитку стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові і волі в її духовному світі” і „батько народжує і виражає, продовжує, розвиває себе в своєму синові й дочці, вливаючи своє духовне начало з духовним началом матері” [3: 395].

Таким чином, В.Сухомлинським зроблено великий внесок у розвиток гуманістичного підходу до виховання особистості. Концептуальні положення його педагогічної системи, які сьогодні є дуже актуальними в умовах гуманізації освіти, залишаються невід'ємною базовою основою гуманістичного виховання особистості.

Висновки. Отже, видатні українські педагоги, філософи, суспільно-політичні діячі ХХ ст. зробили великий внесок у розробку питань гуманістичного виховання особистості в системі української національної освіти і стали передтечею гуманістичної педагогічної системи В. Сухомлинського, яка ґрунтується на загальнолюдських і національно-духовних ідеалах і визнає особистість дитини найвищою цінністю в світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барбіна Є.С. Гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу у вищих закладах освіти // Педагогічні науки. – Херсон: ХДУ, 2003. – Вип. 34. – С. 188 – 191.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 191с.
3. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб.: За ред. О. О. Любара. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
4. Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8 т. / Под ред. М. И. Кондакова и др. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 1.
5. Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8 т. / Под ред. М. И. Кондакова и др. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 4.
6. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.
7. Сухомлинський В.О. Людина неповторна // Вибр. твори в 5 т. – К.,1976. – Т.5. – С. 85 – 102.

УДК 37.034

С.А. Мукомел

ДУХОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядаються різні наукові підходи до тлумачення семантики термінолексми “духовність” особистості, здійснюється їхній психолого-педагогічний аналіз.

In the article different scientific approaches of interpretation of semantics of the term spirituality of the person are revealed, their psycho-pedagogical analysis is carried out.

Нині проблема духовності не лише не втрачає актуальності, а ще й загострюється, оскільки набуті у попередні десятиліття суспільні ідеали мали узагальнений, регламентований, державницько-класовий характер і не були зорієнтовані на внутрішній, особистісний світ кожної людини як основи вирішення проблеми. Тому перехід від глобальних суспільних категорій, від публічної риторики про моральність до розуміння духовності як складного психічного феномена самоусвідомлення особистості повинен

здійснюватися через взаємозв'язок суб'єктивного та соціального факторів. Представників різних філософських шкіл об'єднує погляд, згідно з яким духовність є складним інтегративним явищем, розвиток якого перебуває у безпосередній залежності від стану суспільства у цілому і кожної особистості зокрема. Водночас вони доводять, що духовність не може розвиватися й існувати поза межами розуму, раціональності, культури мислення, пізнавальної діяльності, але до них вона не зводиться. Духовність не є даністю. Вона є джерелом, яке потребує, щоб його відкрили і доклали зусиль для збереження й розвитку. У філософії тривалий час існувала тенденція до об'єднання “духовних” дефініцій під загальну назву “свідомість”. Так, наприклад, у “Філософській енциклопедії” термін “духовність” тлумачиться як сукупність усіх функцій свідомості, зумовлених зовнішньою дійсністю, які забезпечують практичну діяльність людини з перетворення цієї дійсності: “Дух: сукупність і зосередженість усіх функцій свідомості, що виникають як відображення дійсності, але сконцентровані на єдиній індивідуальності, як знаряддя свідомої орієнтації в дійсності для впливу на неї і в результаті для її перетворення” [13: 204]. Таке визначення центроване на феномені свідомості, але не відображає суті дефініції: “духовність”. Представники філософської думки Д. Кошелєвський і А. Фурман вважають, що духовність виступає як особлива здатність людей усвідомлено ставитися до суспільно-історичного процесу життя і брати участь у його творчому перетворенні і розвитку. У цьому визначенні автори також ототожнюють поняття “духовність” із поняттям “свідомість”, аналізуючи духовне життя суспільства, підкреслюючи, що індивідуальною свідомістю людини є її духовне життя. Майже так само висловлюється і О. Спіркін: “Особистісна свідомість – духовний світ окремої людини” [12: 81]. Спроби авторів об'єднати дефініцію “духовне”, “духовність” із дефініцією “свідомість” викликані тим, що духовність є якістю, властивою людині з розвинутою свідомістю. Проте “духовність” і “свідомість” не є тотожними поняттями, хоча вони тісно взаємопов'язані між собою. Свідомість є досить вагомим і необхідним фактором духовного становлення людини, однак самої свідомості недостатньо для констатації високорозвинених духовних цінностей індивіда. На нашу думку, свідомість є базовим компонентом людської духовності, оскільки можливість людини розібратися у навколишній реальності, у самій собі, дозволяє їй зрозуміти свій взаємозв'язок зі світом, свою співпричетність до навколишньої дійсності. Досить поширеним у філософії є тлумачення термінологією “духовність” з позиції активно-діяльнісного підходу. Так, М. Каган під дефініцією “духовність” має на увазі цілісну активність людської психіки в її специфічності у порівнянні з психікою тварин, тобто в її соціокультурній детермінованості й змістовності [8: 61]. Фактично у «духовності» автор убагає *людську активність*, причому, активність він розглядає в єдності зовнішньої активності, спрямованої на навколишню дійсність, і внутрішньої, спрямованої усередину – на своє власне «я». Акцентуючи увагу на проблемі духовної культури особистості, В. Бачинін під «духовністю» розуміє також активність людини, але здебільшого зовнішню активність, тобто цілеспрямовану поведінку, результатом якої є відповідні соціально-корисні зміни. «Духовність, – вказує він – своєрідний стан соціальної активності людини» [2: 34]. Аналогічні думки з цього приводу висловлює Б. Безсонов, визначаючи «духовність» як здатність діяти [3: 44]. Під «духовністю» він також має на увазі зовнішню, практичну активність людини. Т. Фоміна, Ш. Хайрулін, В. Черкасов стверджують, що духовність, як явище можна класифікувати, взявши за основу види діяльності людини [14]. Ми також вважаємо, що одним із засобів духовного формування особистості є саме активність людини – як спосіб її існування у світі. В активності людини реалізуються стосунки між нею і навколишньою дійсністю. К. Абульханова-Славська відмічає, що завдяки активності особистість структурує і організовує свою взаємодію зі світом [1: 112]. На наш погляд, духовність є результатом цілісної активності особистості і включає в себе як активність, спрямовану на навколишній світ і яка полягає у пізнанні, оцінці, перетворенні і спілкуванні, а також активність, спрямовану особистістю на своє «я», яка включає самопізнання, самооцінку, самоперетворення, самооновлення і самоспілкування. Сама духовність, як якість особистості впливає на характер людської активності. Так, В. Бараніський указує на те, що

людська активність подвійна і у ній спостерігається, з одного боку, моменти замкненості на досягненні найближчих утилітарних цілей, і, з іншого боку, моменти всезагальності, відкритості, загальноісторичні, загальнолюдські завдання. Ми погоджуємося із тим, що духовність має вирішальне значення у соціальній активності людини саме завдяки наявності моментів всезагальності, загальнолюдності. Вона надає активності людини соціально-значущий смисл. Це також стверджує і Т. Холостова, яка підкреслює, що духовність здійснює у середині особистості мотивоване включення в суспільне життя, тобто забезпечує перетворення життєвої активності людини на власне людську реалізацію як особистості.

Проте поняття «духовність» не є синонімом поняття «активність». Ми дотримуємося погляду, що активність (зовнішня, спрямована на оточуючу дійсність, і внутрішня, спрямована суб'єктом на своє власне «я») є формою втілення такої людської якості як «духовність». З іншого боку, духовність, як якість особистості впливає на характер самої активності людини: вона надає їй сенс і суспільно значущу спрямованість. Іноді поняття «духовність» ототожнюють із поняттям «моральність». Так, В. Пошатаєв вважає, що духовний потенціал – це моральні параметри особистості. А Л. Уледов вбачає у духовності сукупність конкретних моральних якостей і моральних почуттів. Він звертає увагу на те, що духовність – це якість, яка проявляється в інтелігентності, благородстві думок і дій, у високій культурі почуттів і поведінці. Можна погодитися з цими авторами у тому, що між термінологіями «духовність» і «моральність» немає жорсткого смислового бар'єру, а є тісний взаємозв'язок. Проте, дотримуючись свого розуміння суті терміну «духовність», ми вважаємо, що це поняття дещо ширше за змістом, ніж поняття «моральність», а звідси, моральність – це змістовна частина духовності. Моральність – це якість, яка передбачає добре, справедливе, милосердне, тобто істинно людське ставлення однієї людини до іншої. Іншими словами, моральність – це вічна цінність, бо вона припускає узгодженість почуттів, дій і прагнень однієї людини з почуттями, діями і прагненнями іншої. Ми вважаємо, що духовність є причетністю людини до світу в усіх його проявах. Людина є однією із найважливіших компонентів категорії «світ». Проте, крім цього компоненту в категорії «світ» можна виділити і інші компоненти, наприклад, такі як, космос, природа, суспільство, мистецтво і т.д. Звідси виходить, що поняття «духовність» ширше за змістом, ніж поняття «моральність», але вони тісно взаємопов'язані між собою. Проаналізуємо погляди М. Боришевського, який стверджує: «моральність як головна складова духовності особистості дає людині можливість осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої вона живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить, зрозуміти, що життя – це постійна, невідступна боротьба зі злом в ім'я перемоги добра на землі» [4: 146] і «лише у контексті моральності особистості можна збагнути й оцінити суспільну значущість будь-яких аспектів життєдіяльності людини» [4: 147]. Л. Буєва вважає, що духовне становлення особистості здійснюється у процесі вирішення «вічних запитань», усвідомлення змісту життєвих проблем [5: 18]. Основним показником виміру духовної людини, що задає міру і якість свободи самореалізації «не на шкоду собі і людям» є саме моральність. З цим погоджуються і такі дослідники, як С. Анісімов, Р. Апрусян, В. Бачинін, С. Біблер, А. Гусейнов, М. Мамардашвілі, Т. Титаренко. Має місце і погляд на духовність як на таку якість, що пов'язана з *освіченістю* людини. Так, дослідники сутності людини з позицій природничо-наукового і філософського аналізу В. Сержантов та В. Гречаний вважають, що формування духовності уявляється перш за все як узагальнений процес пізнання. Іншими словами, духовною можна вважати таку людину, яка багато знає, яка освічена. На наш погляд, загальні, широкі знання, володіння значною кількістю інформації є необхідною, але ще не достатньою умовою духовності. Освіченість і духовність – це не те ж саме, хоч ці якості дуже тісно між собою переплітаються і впливають одна на одну. Ми вважаємо, що, з одного боку, освіченість є передумовою духовного становлення особистості, а з іншого, – духовність впливає на процес пізнання особистості, оскільки вона є мотивом особистісно-свідомого смислу набування знань, засвоєння інформації. Сучасний дослідник П. Сімонов розуміє під духовністю сукупність конкретних потреб. Він вказує на те, що

духовність – це ідеальна потреба пізнання і соціальна потреба для інших. Таким чином, автор включає в поняття «духовність» пізнавальний і моральний компоненти. Професор В. Федотова головним у поясненні цього поняття виділяє аксіологічний орієнтир. Під «духовністю» вона розуміє пануючий у свідомості людини тип цінностей. Ми розділяємо підхід до тлумачення духовності через цінності, і саме через загальнолюдські цінності, найближче до істини.

Ціннісний орієнтир у поясненні суті поняття «духовність» виділяє Є. Дмитрієва. «Духовність особистості, – пише вона, – це система її цінностей, той стрижень, навколо якого формується неповторна людська сутність» [7: 47]. На відміну від В. Федотової, Є. Дмитрієва у дещо іншому аспекті виділяє ціннісний орієнтир у визначенні суті поняття «духовність». Вона робить акцент на те, що духовність надає цінність самій людській особистості, бо веде людину до гармонії і особливої особистісної наповненості. Ми поділяємо подібне виділення ціннісного орієнтиру в понятті «духовність» і вважаємо, що тим самим підкреслюється особливий характер такої людської якості як духовність. Духовність як стрижнева якість людини є теоретичною проблемою доти, поки вона не починає визначати конкретні вчинки, поведінку особистості. Саме духовністю людини можна пояснити чому і як вона робить. Тут духовність починає проявлятися як «ціннісна орієнтація». Ціннісну орієнтацію І. Підласий визначає як «духовність у дії» [11: 7]. Особливість людської причетності до світу полягає в тому, що її орієнтація поступово зменшує той бар'єр, який звичайно відокремлює людину і світ, «Я» і «Не – Я», суб'єкт і об'єкт. Світ розкривається людині в своєму «ціннісному» аспекті. Він стає ціннісно-значущим, повним сенсу для людини. Своєрідним центром духовності, залученням людини до сакрального, трансцендентного, позаземного у філософії визнавалося серце. Проблема «філософії серця» є однією з провідних у творчій спадщині Г. Сковороди, П. Юркевича. Ці ідеї знаходять продовження у роботах Л. Нечипоренко. Автор стверджує, що людина духовна у тій мірі, в якій вона здатна дбати про інших так, як про саму себе, приносити людям добро: «Для людини духовної покаранням є муки совісті, переживання почуття вини за допущену зневагу, неувага до іншої людини» [9: 104]. І тут простежуються вічні духовні цінності.

С. Гончаренко підкреслює, що «з категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна у тій мірі, в якій вона замислюється над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб є найважливішим завданням виховання» [6: 258]. Одним із показників духовності може бути «духовна дистанція». Термін «духовна дистанція» зустрічається в працях Х. Ортеги-і-Гассета. У праці «Дегуманізація мистецтва» він пише про шкалу духовної дистанції між реальністю і людиною, наводить в якості ілюстрації вартий уваги приклад. Помирає знаменита людина, біля ліжка якої зібрались його жінка, лікар і журналіст. Незважаючи на те, що вони присутні при одній і тій же події – смерті людини, кожен із них переживає одну і ту ж реальність по-різному. Ближче всіх сприймає смерть помираючого його дружина, тому, що немає ніякої «духовної дистанції», що відділяє її від факту смерті. Лікар також включений у цю подію, але його хвилювання знаходяться на «професійній периферії». Журналіст, присутній при цьому у зв'язку зі своїми службовими обов'язками, оскільки він повинен повідомити про це у газету. Х. Ортега-і-Гассет вказує, що на шкалі духовної дистанції ступінь близької до нас тієї чи іншої події відповідає ступеневі збудження наших почуттів цією подією. Перебуваючи в одному із полюсів цієї шкали, ми маємо справу із конкретними подіями дійсності – з людьми, речами, ситуаціями, – вони суть «живої» людської реальності. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, «людська» точка зору на це та, стоячи на якій ми «переживаємо» ситуації, людей або предмети. Про «духовну дистанцію» називаючи її «простором душі людини», згадують І. Акімов і В. Клименко. Під «простором душі людини» автори розуміють здатність свідомості «олюднити» все навколишнє. Духовно розвинена людина, на їхню думку, «олюднює» і вбирає у «простір своєї душі» весь світ, тим самим скорочуючи духовну дистанцію, що існує між нею і навколишньою дійсністю. Таким чином, ми вважаємо, що

духовна дистанція є критерієм становлення духовних цінностей особистості, і визначаємо її як ступінь усвідомлення людиною свого взаємозв'язку зі світом. Показниками критерію «духовна дистанція» можуть вважатися: світосприймання, ставлення до світу, сенс життя. Дані поняття відображають той зв'язок, який існує між людиною і світом. Світосприймання – форма упорядкування людиною світу; ставлення до світу – позиція людини у ставленні до світу; сенс життя – спосіб існування, вид орієнтації і самоорієнтації людини у світі. Узагальнюючи сучасні погляди вчених, духовність ми розглядаємо як внутрішнє життя людини, її погляди, думки, ціннісні орієнтації, потреби, ідеали, почуття, стосунки, вчинки, що спрямовані на усвідомлення, засвоєння та втілення Істини, Краси і Добра. Визначення категорії „духовність особистості” дозволяє зрозуміти істину людську сутність, її багатозначність та багатомірність.

Розглянуті положення наукових досліджень дозволяє визначити власну дефініцію духовності. Ми розуміємо духовність людини як сприйняття і розуміння загальнолюдських цінностей, підкорення їх вимогам своєї поведінки у суспільстві, передумовами якої виступають свідомість, освіченість, активність, моральність та людяність (Див. рис.1).

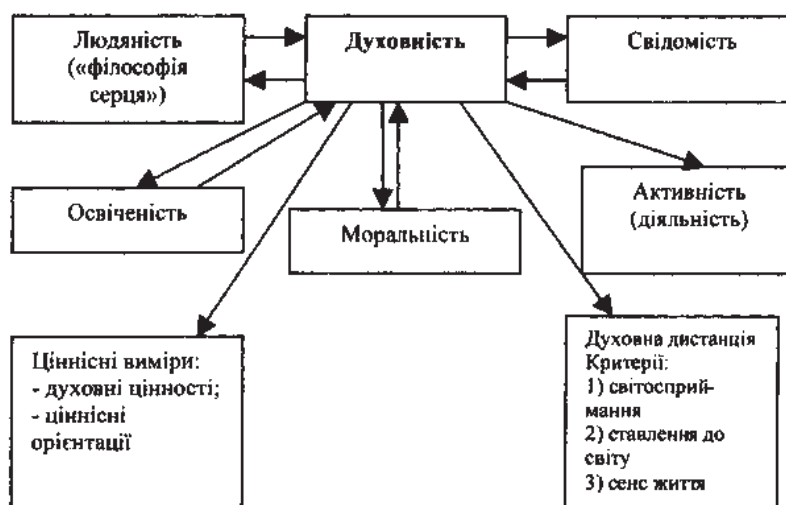

Рис. 1. Основні показники духовності.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з питань семантики духовності особистості дозволив нам зробити такі висновки: *по-перше*, не існує одностайного визначення дефініції «духовність»; *по-друге*, переважна більшість дослідників дефініції виокремлюють особливу роль духовних цінностей в структурі особистості, вважаючи їх одним із основних факторів у процесі формування особистості; *по-третє*, через цінності, які є індивідуальними для кожної людини, особистість пізнає оточуючий світ, своє місце в ньому та взаємини з іншими людьми; *по-четверте*, на формування духовності особистості впливає багато чинників серед яких провідну роль відіграють соціальні інститути, до яких можна віднести сім'ю, школу, найближче соціальне оточення, засоби масової інформації. Цивілізований світ усе більше переконується у тому, що без розв'язання проблеми розвитку духовності особистості стає неможливим подальший соціальний прогрес. Науково творча еліта сучасної України намагається осмислити шляхи становлення духовно-культурного суспільства, гуманного і безконфліктного життя, створення максимально ефективних умов духовно-морального розвитку кожної особистості. Визначення сучасної філософської та психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що поняття духовності є багатозначним, містким, різнобічним науковим феноменом, що не піддається чіткому логічному визначенню як дефініція. Виховання духовності особистості передбачає усвідомлення нею необхідності повсякденної праці над собою, а саме: пізнання та самопізнання, активність у саморозвитку та самовираженню, побудову системи цінностей та ідеалів, гуманістичне ставлення до людей, людяність, активність, здатність до творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славська К.Л. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Психология и сознание личности в социальном обществе: Активность и развитие личности. – М.: Наука, 1989. – С. 110-134.
2. Бачинин В.А. Духовная культура личности: Философские очерки. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 108 с.
3. Бессонов Б.И. Духовность как коренная черта социализма// Социально-политические науки. – 1990. – № 4. – С. 44 – 52.
4. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина// Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4 (14). – С. 144-150.
5. Буева Л. Социальная среда и формирование гармонической личности. – М.: Знание, 1971. – 48 с.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
7. Дмитриева Э.Т. Основы духовности и нравственности // Начальная школа. – 1994. – №4. – С. 47 – 50.
8. Каган М.С. Философская теория ценности. – С.-Пб: ТООТК „Петрополис“, 1997. – 205 с.
9. Нечипоренко Л.С. Педагогіка личности. – Харьков: Вища школа, 1992. – 114 с.
10. Ортега-и Гассетт Х. Эстетика. Философия культуры. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 586 с.
11. Підласий І.П. Реалії сучасного українського виховання // Рідна школа – 1999. – № 12. – С. 3-12.
12. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. – М: Мысль, 1972. – 303 с.
13. Философская энциклопедия. – М.: Политпрос, 1967. – Т.25. – 331 с.
14. Черкасов В.А., Фомина Т.А., Хайруллин Ш. Развитие духовности школьника: аспект оптимизации советского образования. – Челябинск, 1993. – 154 с.

УДК 37.011.31+37.017

І.В. Стражнікова

АСПЕКТИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ДОРІВКУ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ТА І.В.ПЕТРІВ

У статті розкриваються погляди В.О.Сухомлинського та галицької вчительки І.В.Петрів щодо проблем родинного виховання, визначення матері, як основи освіти, проте не без участі батька.

In the article the looks of V.O.Sukhomlinskogo and Galychina teacher I.V.Petriv open up to the problems of domestic education, determination of mother, as bases of education, however without participation of father.

Для сучасної української школи дуже гострою залишається проблема родинного виховання, якій присвячено численні праці сучасних дослідників. Особливо слід відзначити ґрунтовні праці видатного педагога Мирослава Стельмаховича, який постійно наголошував на важливості вивчення традицій і нових тенденцій у розвитку родинної етнопедагогіки українського народу.

У Державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)” наголошується на тому, що весь навчально-виховний процес мусить здійснюватися на національному ґрунті, в “органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні і збагаченні культури українського народу”. Саме тому виникає потреба вивчення і творчого використання досвіду, накопиченого нашими попередниками – українськими громадсько-просвітницькими діячами, зокрема педагогами Галичини.

Незаперечним є факт, що родинна атмосфера має більший вплив на підростаюче покоління, аніж школа, яка далеко не завжди спроможна перевиховати своїх учнів, зокрема тому, що більшу частину свого часу вони проводять за її межами. Взагалі батьківська (або